

Екстремум функції двох змінних

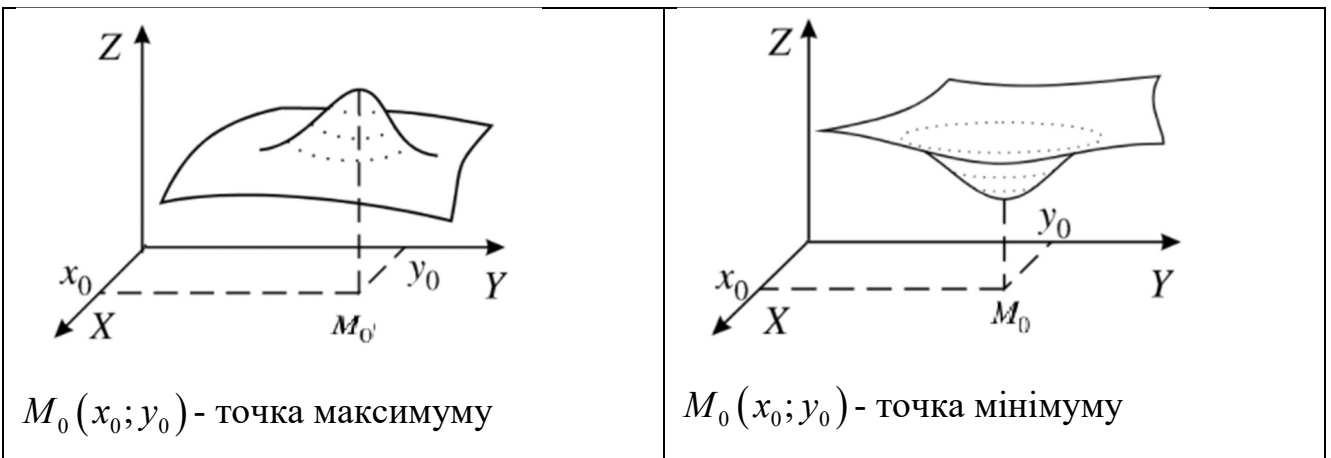
Поняття максимуму, мінімуму, екстремуму функції двох змінних аналогічні відповідним поняттям функції однієї незалежної змінної.

Нехай функція $z = f(x; y)$ визначена в деякій області D , точка $M_0(x_0; y_0) \in D$.

Означення. Функція $z = f(x; y)$ має **максимум** в точці $M_0(x_0; y_0)$, якщо існує такий δ -окіл точки $M_0(x_0; y_0)$, що для кожної точки $M(x; y)$, що відрізняється від точки $M_0(x_0; y_0)$, з цього околу виконується нерівність $f(x_0, y_0) > f(x, y)$.

Означення. Функція $z = f(x; y)$ має **мінімум** в точці $M_0(x_0; y_0)$, якщо існує такий δ -окіл точки $M_0(x_0; y_0)$, що для кожної точки $M(x; y)$, що відрізняється від точки $M_0(x_0; y_0)$, з цього околу виконується нерівність $f(x_0, y_0) < f(x, y)$.

Означення. Мінімум і максимум функції називаються **екстремумами** функції. Точка M_0 в якій функція має екстремум, називається **точкою екстремуму**.

Зауваження. Відзначимо, що, в силу означення, точка екстремуму функції лежить всередині області визначення функції; максимум і мінімум мають локальний (місцевий) характер: значення функції в точці $M_0(x_0; y_0)$ порівнюється з її значеннями в точках, досить близьких до $M_0(x_0; y_0)$. В області D функція може мати кілька екстремумів або не мати жодного.

Функція, що має декілька екстремумів в області визначення.

Сформулюємо необхідну умову екстремуму.

Теорема 1 (необхідна умова існування локального екстремуму). Якщо диференційована функція $z = f(x; y)$ має локальний екстремум в точці $M_0(x_0; y_0)$, то в цій точці частинні похідні першого порядку дорівнюють нулю.

$$\frac{\partial z(x_0, y_0)}{\partial x} = 0, \quad \frac{\partial z(x_0, y_0)}{\partial y} = 0 \quad (1)$$

Геометрично рівності (1) позначають, що в точці $M_0(x_0; y_0)$ екстремуму функції $z = f(x; y)$ дотична площина до поверхні, що зображує функцію $z = f(x; y)$, паралельна площині Oxy .

Означення. Точки, в яких частинні похідні першого порядку функції $z = f(x; y)$ дорівнюють нулю, називаються **стаціонарними точками** функції z .

Зауваження. Зазвичай, функції декількох змінних мають скінченні похідні на усій області, і тоді точки екстремуму слід шукати лише серед стаціонарних точок. Але зустрічаються випадки, коли в окремих точках деякі частинні похідні мають нескінченні значення або зовсім не існують (в той час, як інші частинні похідні дорівнюють нулю). Такі точки теж треба перевіряти на екстремум.

Означення. Точки, в яких частинні похідні дорівнюють нулю або не існують називаються **критичними** точками функції $z = f(x; y)$.

Зауваження. Функція може мати екстремум в точках, де одна або декілька або усі з частинних похідних не існують.

Приміром, дослідимо функцію $f(x, y) = 1 - \sqrt{x^2 + y^2}$.

Функція $f(x, y) = 1 - \sqrt{x^2 + y^2}$ має максимум у точці $(0;0)$, оскільки $f(0,0) = 1, f(x, y) < 1$, якщо $x^2 + y^2 > 0$.

Частинні похідні функції $f(x, y)$

$$f'_x(x, y) = -\frac{x}{\sqrt{x^2 + y^2}}, f'_y(x, y) = -\frac{y}{\sqrt{x^2 + y^2}}$$

у точці $(0;0)$ не існують.

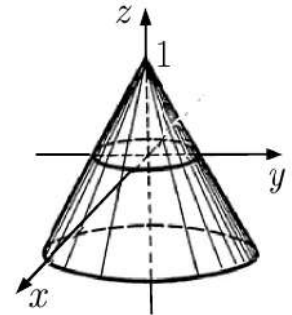
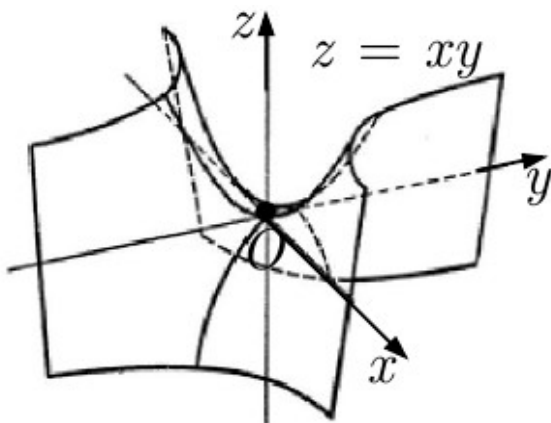

Рис. У точці $(0;0;1)$ похідні не існують

Зауваження. Не всяка критична точка є точкою екстремуму, тобто теорема 1 встановлює лише необхідну, але не достатню умови екстремуму.

Приміром, дослідимо функцію $z = xy$. Частинні похідні функції $z = xy$ дорівнюють нулеві в точці $(0;0)$. Але ця функція у вказаній точці екстремуму не має, тому що в досить малому околі точки $(0;0)$ вона набуває як додатних, так і від'ємних значень. Графіком функції $z = xy$ є гіперболічний параболоїд.

Точка O є сідловою точкою поверхні.

Умова $\frac{\partial z(x_0, y_0)}{\partial x} = 0, \frac{\partial z(x_0, y_0)}{\partial y} = 0$ не є достатньою для дослідження

питання про екстремальні значення функції, необхідно додаткове дослідження за допомогою достатньої умови існування екстремуму.

Теорема 2 (достатні умови екстремуму функції двох змінних).

Нехай $M_0(x_0; y_0)$ – стаціонарна точка функції $z = f(x; y)$, тобто $\frac{\partial z(x_0, y_0)}{\partial x} = 0, \frac{\partial z(x_0, y_0)}{\partial y} = 0$. В деякому околі точки $M_0(x_0; y_0)$ функція має неперервні частинні похідні другого порядку. Введемо позначення:

$A = \frac{\partial^2 z(x_0, y_0)}{\partial x^2}, B = \frac{\partial^2 z(x_0, y_0)}{\partial x \partial y}, C = \frac{\partial^2 z(x_0, y_0)}{\partial y^2}$ і складемо дискримінант

$$\Delta = \begin{vmatrix} A & B \\ B & C \end{vmatrix} = AC - B^2. \text{ Тоді:}$$

- якщо $\Delta > 0$, то функція $z = f(x; y)$ має в точці $M_0(x_0; y_0)$ екстремум, зокрема максимум при $A < 0$ (або $C < 0$) і мінімум при $A > 0$ (або $C > 0$).
- якщо $\Delta < 0$, то функція $z = f(x; y)$ в точці $M_0(x_0; y_0)$ екстремуму не має.
- якщо $\Delta = 0$, то екстремум може бути, а може не бути (необхідне додаткове дослідження).

Приклад . Знайти екстремуми функції $z = x^3 + y^3 - 15xy + 2$.

Розв'язок.

1. Знайдемо область визначення функції.

Областю визначення заданої функції є вся площина xOy .

2. Знайдемо стаціонарні точки функції.

Знаходимо частинні похідні першого порядку функції z .

$$\frac{\partial z}{\partial x} = (x^3 + y^3 - 15xy + 2)'_x = 3x^2 - 15y;$$

$$\frac{\partial z}{\partial y} = (x^3 + y^3 - 15xy + 2)'_y = 3y^2 - 15x.$$

Прирівнюючи нулю ці похідні, отримуємо систему для визначення стаціонарних точок.

$$\begin{cases} \frac{\partial z}{\partial x} = 0 \\ \frac{\partial z}{\partial y} = 0 \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} 3x^2 - 15y = 0 \\ 3y^2 - 15x = 0 \end{cases}.$$

Розв'язавши цю систему рівнянь маємо дві стаціонарні точки $M_1(0;0)$ і $M_2(5;5)$.

3. Знайдемо частинні похідні другого порядку.

$$A = \frac{\partial^2 z}{\partial x^2} = (3x^2 - 15y)'_x = 6x; \quad B = \frac{\partial^2 z}{\partial x \partial y} = (3x^2 - 15y)'_y = -15,$$

$$C = \frac{\partial^2 z}{\partial y^2} = (3y^2 - 15x)'_y = 6y.$$

4. Складемо дискримінант $\Delta(x, y)$

$$\Delta = \begin{vmatrix} A & B \\ B & C \end{vmatrix} = AC - B^2 \quad \Delta = \begin{vmatrix} 6x & -15 \\ -15 & 6y \end{vmatrix} = 36xy - 225.$$

5. Дослідимо стаціонарну точку $M_1(0;0)$.

Обчислимо $\Delta(M_1) = 36xy - 225 = 36 \cdot 0 \cdot 0 - 225 = -225 < 0$. Згідно з теоремою щодо достатньої умови екстремуму, в точці M_1 екстремуму немає.

6. Дослідимо стаціонарну точку $M_2(5;5)$.

Обчислимо $\Delta(M_2) = 36xy - 225 = 36 \cdot 5 \cdot 5 - 225 = 675 > 0$. Згідно з теоремою щодо достатньої умови екстремуму, точка M_2 є точкою екстремуму. $A = 6 \cdot x = 6 \cdot 5 = 30 > 0$. Отже точка M_2 є точкою мінімуму.

7. Обчислимо значення функції в точці екстремуму:

Обчислимо значення функції z у точці M_2 . В результаті маємо $z_{\min} = z(M_2) = z(5;5) = x^3 + y^3 - 15xy + 2 = 5^3 + 5^3 - 15 \cdot 5 \cdot 5 + 2 = -123$.